

חילופי "אני" – "אנכי" במקרא

בלשון המקרא כפילויות לשון רבות, המחייבות עיון בסיבת החילופים. אבא בנדיד בספרו "לשון המקרא ולשון חכמים" (עמ' 12) קובע, שגם בלשון המקרא אין קביעות, ודוגמאות רבות נמנו בספרו. האמנם?

בתחילה נסקור מחלוקות בדברי חז"ל והתייחסותם לשינויים. במכילתא (ט"ו, א, פרשה ב') שנינו: "כתוב אחד אומר רמה בים, וכתוב אחד אומר ירה בים. כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? רמה שהיו עולין למרום, ירה שהיו יורדים לתהום". מסביר בנדיד (שם): רמה לשון רם, לכן עולין למרום, ירה לשון ירד, לכן יורדים לתהום.

דוגמה נוספת: הגמרא במסכת סוטה (י"ב, ע"ב) אומרת על "ותראהו את הילד והנה נער בכ"ה" (שמות ב', ו): "קרי ליה ילד וקרי ליה נער, תנא הוא ילד וקולו כנער דברי רבי יהודה. אמר לו רבי נחמיה: אייכ עשיתו למשה רבינו בעל מוס, אלא מלמד שעשתה לו אימו חופת חתנים בתיבה, אמרה שמא לא אזכה לחופתו". רש"י (שם) הסביר את הדרשה הראשונה: "והוא לוי ונפסל לעבודת השיר", וזה מומו. מקור הדרשות הוא בהבחנה שבין "ילד" ל"נער", ולא מתקבלת הגישה של עירוב סגנונות "דברה תורה שתי לשונות" (ספרי במדבר, נשא, פיסקא כ"ג, ד"ה "מיין ושכר יזיר").

דוגמה נוספת: "וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרף ולא ימות ונפל למשכב" (שמות כ"א, יח), "וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפלילים" (שם כ"א, כב). על שני פסוקים אלה אומרת הגמרא (ירושלמי, נזיר ט', ה): "יוכי ינצו יוכי יריבון" – והלא היא מצות היא מריבה, היא מריבה היא מצות, מה ת"ל יוכי ינצו יוכי יריבון? אלא ליתן את המתכוון על שאינו מתכוון ואת שאינו מתכוון על המתכוון". מסביר בעל "קרבן העדה" (שם): "בהכאה שאין בה מיתה שחייב בה בתשלומין כתיבי תרי קראי בשינוי הלשון יוכי יריבון יוכי ינצו אלא ליתן דקרא ביכי יריבון איירי [=עוסק] במתכוון, יוכי ינצו איירי בשאינו מתכוון אלא שכיון להרוג את זה והרג את זה...". גם בדוגמה זו ראינו, שנלמדת הלכה מתוך שינוי סגנון התורה, בין מריבה לבין מצות.

על "לא יתיצב איש בפניכם פחדכם ומוראכם יתן ה' אלקיכם על פני כל הארץ אשר תדרכו בה כאשר דבר לכם" (דברים י"א, כה) אומר רש"י על אתר: "והלל פחד הוא מורא אלא פחדכם על הקרוצים ומוראכם על הרחוקים". ולחזוק דבריו מסביר רש"י: "פחד – לשון צעירת פחאוס" – פחד פתאומי, ולכן לקרובים. "מורא – לשון דאגה מימים רעים", ולכן דווקא לרחוקים. וכן על "תפל עליהם אימתה ופחד בגדל זרועך ידמו כאבן עד יעבר עמך ה' עד יעבר עם זו קנית" (שמות ט"ו, טז) מסביר רש"י: "אימתה – על הרחוקים, ופחד – על הקרוצים...". כך נוהג רש"י גם בהסבירו את "כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום ונתן אליך אות או מופת" (דברים י"ג, ב): "אות – צממים כענין שנאמר בגדעון ועשית לי אות ולאמר יהי נא חורב על הגזה וגו' (שופטים ו') או מופת – בארץ".

התפיסה שהראינו עד כאן מוצגת ע"י חז"ל ב"תורת כהנים" (קדושים כ', ב), הטוענת:
 "דברה תורה כלשון בני אדם בלשונות הרבה וכולם צריכים להידרש".
 מאידך גיסא, פעמים הרבה נוקטים חז"ל את העיקרון "דיברה תורה כלשון בני
 אדם", ואין דורשים או מסבירים את כפילות הלשון. כך נוהגת הגמ' במקומות אלה:
 ברכות ל"א, ע"ב — "אם ראה תראה".
 כתובות ס"ז, ע"ב — "העבט תעביטנו".
 נדרים ג', ע"א — "לנדר נדר".
 גיטין מ"א, ע"ב — "והפדה לא נפדתה".
 קידושין י"ז, ע"ב — "הענק תעניק".
 בבא מציעא צ"ד, ע"ב — "גנב יגנב".
 סנהדרין נ"ו, ע"א — "איש איש".
 שם ס"ד, ע"ב — "הכרת תכרת".
 מכות י"ב, ע"א — "יצא יצא".
 עבודה זרה כ"ז, ע"א — "המול ימול".

לחז"ל יש שיטה נוספת ובה לא רק כפילות מלים בעלי שורש זהה — אינה נדרשת,
 אלא גם צמדי מלים אינם נדרשים. שיטה זו מוצגת בספרי במדבר (נשא, פסקא כ"ג,
 ד"ה "מיין ושכר יזיר והרי יין הוא שכר ושכר הוא יין אלא שדברה
 תורה שתי לשונות, כיוצא בה אתה אומר — שחיטה היא זביחה וזביחה היא שחיטה,
 קמיצה היא הרמה, הרמה היא קמיצה, עמוקה היא שפלה, שפלה היא עמוקה, אות הוא
 מופת, ומופת הוא אות, אלא שדיברה תורה שתי לשונות, אף כאן אתה אומר מיין ושכר
 יזיר והרי יין הוא שכר ושכר הוא יין אלא שתי לשונות דברה תורה".

גם מפרשי התורה נחלקו בשאלה דידן. אבן עזרא, בהקדמתו לעשרת הדיברות, בעמדו
 על הבדלי לשון בין הדיברות שבפי יתרו ובין הדיברות שבפרשת ואתחנן, הבהיר עקרונית
 את השקפתו. הוא מסביר, שאין משמעות לשינוי לשון, שבו יש חזרות על אותו עניין. כל
 דברי אבן עזרא בנויים על תפיסה זו: "משפט אנשי לשון הקודש פעם יבארו דיבורם באר
 היטב, ופעם יאמרו הצורך במלות קצרות שיוכל השומע להבין טעם, ידע כי המלות הם
 כגופות והטעמים הם כנשמות והגוף לנשמה הוא כלי, על כן משפט כל החכמים בכל לשון
 שישמרו הטעמים ואינם חוששים משנוי המלות, אחר שהן שוות בטעמו". (אבן עזרא
 דברים ה', ה).

לעומת ראב"ע, כמעט כל יתר מפרשי התורה פירושם בנוי על העיקרון של ההבחנה בין
 המלות, וכל שינוי המלות יוצר שינוי בטעמים. הבולטים במפרשים אלה הם רש"י
 ורמב"ן.

נצטט מתוך הקדמתו של "הנצי"ב, הרב נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל, לפירושו
 "העמק דבר" ו"הרחב דבר" על התורה, "קדמת עדין":

"...הרבה שורשים יש להם שתי הוראות, כמו שורש חי, פעם משמעותו חי ולא מת,
 ופעם משמעו בריא ועלו בשלמות ומתפרש לפי הענין... שורש עשיה, יש ומשמעו לעשות
 מה שלא היה ויש משמעו מתקן דבר ומיישב הנעשה דבר, ומתפרש גם בזה עשייה על
 הדבור, היינו להעמיד דקדוקי הדברים על מתכונתם...
 וכן להיפך — יש שני שרשים בתורה אשר אין ההבדל ביניהם גלוי ונדרש לחקירה עד

שנוכל להעמיד על הכלל המבדיל ביניהם כמו "דבור" ו"אמירה"... והנה כשבאה תיבה זו בראש המאמר של המדבר ידוע מסכת מכות ד"א דבור משמעו עז, ואמירה היא הרך... אבל הרבה מקומות שא"א לפרש בזה הכלל כמו "וידבר וגו' לאמר"... "דבר... ואמרת", בארנו ע"פ הירושלמי והמדרשים דדבור הוא דבר ה' בהוויתו, ואמירה היא הפירוש והרחבת הדברים... וכל זה ניתן להבין במקרא ולעמוד על פי ההלכות או האגדות כפי העניין". ומסקנתו: "...יש לדעת דהכללים מתבארים אחר החקירה. אין לסתור אם נמצא במקום אחר יוצא מן הכלל דודאי יש בזה דרש כמו שביארנו בכ"מ דכתיב אותה דב' שכיבה היא באונס, והרי כתוב בפי סוטה "ושכב איש אותה שכבת זרע", ושם מיירי ברצון. אבל משי"ה בא הדרש: "אותה ששיכבתה אוסרתה ואין שכיבת אחותה אוסרתה".

הנצי"ב מציג את דעתו בצורה קיצונית יותר מאשר רש"י, המביא בעיקר את ההבחנות שחז"ל ציטטו במדרשים.

להלן נציג לפי דרך זו את ההבחנה שבין "אני" ו"אנכי". נצטט פסוקים אופייניים שיש בהם "אני" או "אנכי":

בראשית ט"ו, ז – "ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים".

שמות ו', ו – "לכן אמר לבני ישראל אני ה'".

ויקרא י"א, מה – "כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים".

במדבר ט"ו, מא – "אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים".

דברים כ"ט, ה – "למען תדעו כי אני ה' אלקיכם".

בראשית ג', י – "ויאמר את קלך שמעתי בגן ואירא כי עירם אנכי ואחבא".

בראשית כ"ה, לב – "ויאמר עשו הנה אנכי הולך למות ולמה זה לי בכרה".

שמות כ', ב – "אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים".

במדבר כ"ב, לא – "ותאמר האתון אל בלעם הלא אנכי אתנך אשר רכבת עלי מעודך עד היום הזה ההסכן הסכנתי לעשות לך כה ויאמר לא".

דברים י"א, יג – "והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' אלקיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם".

וחשוב לענייננו הפסוק דלהלן, המשלב "אני" ו"אנכי" "אנכי הבא מן המערכה, ואני מן המערכה נסתי היום" (שמי"א ד', טז).

המפרשים אינם מחפשים את ההבחנה בין "אני" לבין "אנכי", אולי משום ש"אני" הינה הלשון המדוברת ואילו "אנכי" מקורה לשון עתיקה או לשון זרה: "אנכי – אמר רבי נחמיה מהו אנכי? לשון מצרי הוא. למה הדבר דומה למלך שנשבה בנו ועשה ימים רבים עם השבאים, למד סיחתן של אותן השבאים, כשנעשה נקמה באויביו והביאו ובא להסיח עמו בלשונו, ולא היה יודע. מה עשה? התחיל לספר אתו בלשון השבאים. כך עשה הקב"ה עם ישראל. כל אותם השנים שהיו ישראל במצריים ולמדו סיחתן של מצריים, כשגאלן הקב"ה בא ליתן להם את התורה לא היו יודעים לשמוע, אמר הקב"ה הריני מסיח עמהם בלשון מצרי "אנוך". אדם שהוא מבקש לומר לחבירו במצרים "אני" הוא אומר "אנוך". כך פתח הקב"ה בלשונם ואמר אנכי. (תנחומא ישן, יתרו ט"ז). מוסיף הרב מנחם מ' כשר (אות ל'): "וכי"ה בפסיקתא דר"כ פ"ב... וכן נתאמת היום אמת גמור ע"פ לשון כת הקופטי שהיא שריד לשון מצרים הקדמון, ועל פי כתיבות הנמצאות

בקירות ובאבנים וכו' ומצאתי גם כן בלשון צינדי והוא פרסי קדמון אומרים "אינוכיי" במקום "אנוכיי".

מתוך תנחומא ישן ודברי הרב כשר נובע, ש"אנוכיי" היא מלה מצרית, וממילא יש בכך סיוע לדעתו של אבן עזרא, אשר אינו מקבל את ההבחנה בין "אני" ל"אנוכיי", כאמור בדבריו בהקדמה לעשרת הדברות (שמות כ', ב): "ודע, כי המלות הם גופות, והטעמים הם כנשמות, והגוף לנשמה, הוא כמו כלי, על כן משפט כל החכמים בכל לשון שישמרו הטעמים, ואינם חוששים משינוי המלות, אחר שהם שוות בטעמן...".

אחד המפרשים שעסק בהבחנה בין "אני" לבין "אנוכיי" הוא מלבי"ם. "ויש הבדל בין "אני" ובין "אנוכיי" – שבמילת "אני" מדייק את הנשוא, ובמילת "אנוכיי" מדייק את הנושא. למשל: אני עומד – ר"ל לא יושב. אנכי עומד – ר"ל אנכי ולא איש אחר. וכשאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים הודיעו ששמו ההוייה כי זה לא נודע עדיין היטב לאברהם, אבל כשאמר פה "אנוכיי היי" (שמות כ', ב) פי' רק אנכי הוייה ולא אחר ובוה הוציא שלא נמצא זולתו... (מלבי"ם לשמות כ', ב).

במלים אחרות: "יש הבדל בין "אני" ובין "אנוכיי", שכי"מ שיאמר "אנוכיי", ר"ל אנכי בעצמי, והוא דיוק על עצמותו של המדבר, וכי"מ שאומר "אני" אינו מדייק זאת רק מייחס אל המדבר תארים או פעולות" (מלבי"ם בראשית כ"ז, יט).

יעקב נוקט לשון "אנוכיי עשו בכרך" (בראשית כ"ז, יט); עשו נוקט לשון "אני בנך בכרך עשו" (שם כ"ז, לב). מסביר מלבי"ם את ההבדל בסגנונות: "לכן יעקב אמר אנכי שהוא דיוק בעצמותו, ועשו לא עלה בלבו לדיוק שהוא עשו רק שהוא הבכור שהוא תואר נוסף על עצמותו לכן אמר 'אני'".

לכאורה ההבחנה אינה ברורה דייה, כי מבנה הפסוקים מבחינה תחבירית אינו עולה בקנה אחד עם הבחנה בין נושא לנשוא. גם על פי הסברו בבראשית (שם) נראה, שההבחנה היא **רעיונית** יותר מאשר תחבירית. המקור להבחנה בין "אני" ל"אנוכיי" היא הגמרא במסכת שבת ק"ה, ע"א: "אייר יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא מנין ללשון נוטריקון מן התורה... רבי יוחנן דידיה אמר "אנוכיי" נוטריקון **אנא נפשי כתבית יהבית**, רבנן אמרי: אמירה נעימה **כתבית יהבית**...". רש"י: "מדלל אמר אני". ומסביר המהרש"א: "ר"ל שהקב"ה בעצמו נתנה כתובה וכדכתיב והלחות מעשה אלקים...". כאן "אנוכיי" נדרש כדבר פנימי יותר מאשר "אני". אין הוא מבחין בין נושא לנשוא, כדברי המלבי"ם, אלא מצביע על כך ש"אני" מדבר יותר על העצמיות. כך גם דברי רבינו בחיי (שמות כ', ב): "וכבר ידעת כי כל "אנוכיי" האמור בהקב"ה תרגם אונקלוס "מימרי", חוץ מזה". לשון אחר: כל מקום שנאמר "אנוכיי ה'" תרגם אונקלוס "מימרי דהי", ואילו כאן תרגם "אנא". זו דרכו של אונקלוס בהרחקת הגשמיות מה', "דיבור".

נמצאו למדים, שגם רבינו בחיי מתייחס למלה "אנוכיי" כמלה קרובה יותר ל"עצמיות" מאשר "אני".

המהר"ל ב"תפארת ישראל" (פרק ל"ז) כתב: "ומה שאמר אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים ולא אמר אני ה' אשר הוצאתיך וגו' נראה כי מילת אנכי מורה על עצם המדבר בכל מקום כאלו אמר "אנוכיי בעצמי"... ואילו אני ה' אלקיך וגו' היה משמע כי מצב שהוא יתברך רחום וחנון הוא אלקיהם ומדה זו אינה בפועל השם יתברך תמיד. ולפיכך אמר "אנוכיי ה' אלקיך" וגו' כי מצד עצמו הוא יתברך אלקיהם ודבר זה אינו מצד התואר ולכן הוא נצחי מבלי שינוי".

המהר"ל מוכיח זאת מהגמרא (ברכות ל"ב, ע"ב): "אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה שמא תשכח לי מעשה סיני, אמר להם ואנכי לא אשכחך". התשובה דווקא במלה "אנכי", המראה על הקשר מצד העצמיות ולא מצד התואר.

לסיכום, הצגנו כאן את דיעות בחז"ל, שאינם דורשים כפילויות לשון: "דברה תורה כלשון בני אדם", "דברה תורה שתי לשונות". ולעומתן הראינו דברי רוב התנאים והאמוראים, אשר דורשים כפילויות אלה. ראינו שיש המשך למחלוקת זו בין מפרשי התורה, מחלוקת מקבילה. שתי גישות אלה הוצגו באמצעות "אני" ו"אנכי".

